

PREDGOVOR

Poslije izdavanja Monografije Prve krajiške udarne proleterske brigade, dvotomnog Zbornika sjećanja, Spomenice brigade, snimanja dokumentarnog filma, obiman posao ipak nije u potpunosti završen. Pokazalo se, naime, da je preostalo dosta značajne foto-dokumentarne i ostale građe, da ona nije u dovoljnoj mjeri dostupna široj javnosti i da bi se njenim uobličavanjem u Ilustrovanu monografiju dobilo zamašno vizuelno svjedočanstvo da potpunije potkrijepi sve ono što je objavljeno. Polazeći od takve pretpostavke, a takođe od želje i zahtjeva boraca, Redakcija je svestrano sagledala nastalu situaciju i odlučila da se objavi Ilustrovana monografija Prve krajiške udarne proleterske brigade i time sveukupan izdavački posao konačno i završi.

Autoru Slobodanu Špegaru je preostalo da se znalački angažuje u pripremi, obradi i pronalaženju još neotkrivenih podataka, u njihovom sistematizovanju i konačnom oblikovanju za objavljivanje. Naporni posao se odvijao planski, uz neophodna konsultovanja Redakcije i znatnog broja boraca i rukovodilaca koji su mogli dati potpunija objašnjenja pojedinih fotografija i dokumenata. Autor se svojski založio da se uporedo urade šeme i skice (u boji) nekih značajnijih borbi da bi to bilo što preglednije i čitaocima upečatljivije ostalo u pamćenju.

Ratne fotografije predstavljaju, bez sumnje, izuzetnu vrijednost i autentično su svjedočanstvo o raznim događajima iz života i borbenih napora Prve krajiške. S obzirom na to da su načinjene u ratnom periodu, da su uglavnom rađene amaterski, njihov tehnički kvalitet nije uvijek na očekivanoj visini, ali to ne smeta u podsjećanju na burno i teško vrijeme. Pažnju čitalaca zaokupiće lica proletera, mrkovo pogleda kada motre u pravcu neprijatelja, blaga i nasmijana u časovima predaha, ponekad sjetna u nostalgичnom raspoloženju za rodnim krajem i u oživljavanju uspomena. Na nekima od fotografisanih mladih lica prisutni su tragovi ratnog umora, posljedice preživljenog u brojnim okršajima širom naše zemlje, posljedice ranjavanja, višednevnih marševa i slabe ishrane.

S druge strane, gledane u cjelini, sabrane u Ilustrovanoj monografiji, te fotografije, uz potpune legende, omogućavaju da se vizuelno stekne utisak o mladosti brigade, o njenom sastavu, borbenosti, doprinosu u širenju i jačanju bratstva i jedinstva. U njenim redovima bili su mladići i djevojke iz skoro svih krajeva naše zemlje, iz redova svih naših naroda i narodnosti.

Fotografijama je siromašniji period od dana formiranja Prve krajiške, 21. maja 1942, pa negdje do sredine 1943. godine. Za to neosporno postoje opravdani razlozi: nedostatak foto-aparata i fotografskog materijala i nedovoljan broj boraca vičnih fotografisanju, ali je bilo i izvjesnog neshvatanja šta fotografija znači kao istinsko svjedočanstvo i dokumenat o ljudima i događajima u istorijski burnom vremenskom periodu. Kasnije se to, donekle, poboljšalo, fotografisanju je posvećivano nešto više pažnje, ali uglavnom na inicijativu i zalaganje pojedinaca koji su više polazili od želje da imaju dragocjenu uspomenu nego od razumijevanja šta će fotografije značiti u budućnosti. Takav pristup je uticao na širi odabir tema i raznovrsnost fotografija. Nedostaju u željenoj mjeri juriši boraca na neprijatelja, teški trenuci iz neprijateljskih ofanziva, susreti sa narodom u mjestima kuda su jedinice brigade prolazile i vodile borbe, muke tifusara i ostalo. Jednoobraznost fotografija, odnosno tema, nije karakteristika samo za foto-fond o Prvoj krajiškoj proleterskoj, nego za cjelokupnu foto-građu o našoj narodnooslobodilačkoj borbi i revoluciji.

Izvorni arhivski dokumenti, na sreću, daleko su raznovrsniji i bogatiji od raspoloživih fotografija. U koncipiranju Ilustrovane monografije autor je vodio računa da brižljivo odabere najznačajnije dokumente i da ih tako ukomponuje u ovo zamašno djelo da podjednako zrače

ilustrativnošću i činjenicama. Očigledne su usklađenost i ravnoteža između fotografija, dokumenata, shema, skica, izvoda iz Operacijskog dnevnika i ostalog. Ponegdje se to nije moglo uskladiti i pored napora i želje autora, jer je nedovoljan broj odgovarajućih fotografija. Na pojedinim su stranicama sheme i skice, na pravi način, zamijenile nedostatak fotografija.

Izvorni dokumenti o borbenom putu i dještivima Prve krajiške proleTERSKE dobili su pravu vrijednost i imaće pravu funkciju tek sada kada su sabrani na jednom mjestu, uz neophodna objašnjenja, da čitaocima u cjelosti budu dostupni. Impresionira raznolikost dokumenata o dještivima jedinica Prve krajiške proleTERSKE. Prezentirani, uglavnom, po stepenu važnosti, oni čine jedan mozaik satkan od niza raznolikih činjenica, svjedoče originalnošću i tačnošću o zbivanjima u minuloj prošlosti. Umijećem autora, dokumenti su raspoređeni u skladnu cjelinu, čiji su dijelovi međusobno logički povezani, bez obzira na njihovu sadržajnu i vizuelnu raznolikost. Može se konstatovati da, recimo, neki običan ratni izvještaj dopunjuje, ili bliže objašnjava skica, izvod iz Operacijskog dnevnika, citat iz neke ratne publikacije, nekog ratnog dnevnika i ostalih pisanih izvora. Sve je to rađeno kombinovano da se izbjegne šturo kazivanje i jednoobraznost ratnih izvještaja, da se pojedini događaji i ličnosti potpunije osvijetle. I očima više pričaju sadržajno tako obogaćene stranice ove ilustrovane monografije.

Autor nije prenebregao činjenicu da je Prva krajiška proleTERSKA i poslije završenih borbenih dještava, 15. maja 1945. godine, na jugoslovensko-austrijskoj granici, izvjesno vrijeme živjela i djelovala u uslovima potpune borbene gotovosti. U ranije objavljenim publikacijama: Monografiji, Zbornicima sjećanja i Spomenici, o brigadi u tom vremenu skoro ništa nije napisano. Stoga je dobrodošla dokumentacija iz prvog poratnog perioda da upotpuni ukupnu sliku te naše proslavljene ratne jedinice do vremena dok zaista nije započela da živi mirnodopskim životom.

Nešto prostora posvećeno je susretu boraca, omladine i naroda u Lamovitoj, pod Kozarom, na mjestu gdje je brigada formirana i gdje se tradicionalno proslavljaju godišnjice njenog formiranja.

U ilustrovanoj monografiji imamo i poseban prilog, dio Spomenice brigade koja je nešto ranije objavljena, u kojoj su izostali podaci o nekim borcima i rukovodiocima. Dogodilo se to iz više razloga, u prvom redu zbog neažurnosti i propusta nekih preživjelih boraca da Redakciji na vrijeme dostave tražene podatke. S druge strane, za neke pale i umrle borce nije se raspolagalo potrebnim podacima. Kasnije se uspjelo, zalaganjem sekcija i pojedinaca, za neke drugarice i drugove doći do makar i skromnih činjenica da se sastave njihove biografije. A što se tiče ličnih fotografija, u njima se oskudijevalo, naročito za one drugarice i drugove koji su dali život u borbi za slobodu. Takav slučaj bio je u vrijeme izdavanja Spomenice, pa se to ponavlja i u ovom prilogu. I pored svestranog istraživanja, uloženi napori sekcija brigade i pojedinaca, organizacija SUBNOR-a, manji broj boraca još nije obuhvaćen u ovom prilogu, ali samo zato što nedostaju podaci o njima.

Redakcija zahvaljuje komunama Bosanske krajine i ostalima koje su materijalno pomogle izdavanje ovog djela.

Priznanje i zahvalnost Redakcija izražava borcima brigade koji su se svojski angažovali da ilustrovana monografija u visokom tiražu, za kratko vrijeme, bude u rukama čitalaca.

Na kraju Redakcija želi da zahvali za svesrdnu pomoć i podršku u realizaciji ilustrovane monografije Vojnoistorijskom institutu JNA u Beogradu, Muzeju narodne revolucije Bosne i Hercegovine u Sarajevu, Muzeju Bosanske krajine u Banjaluci, Regionalnom muzeju Pounja u Bihaću, Zavičajnom muzeju u Prijedoru, Zavodu za kartografiju »Geokarta« u Beogradu, Vojnoj štampariji u Splitu i vojnoj jedinici u Banjaluci koja uspješno njeguje tradicije krajiških udarnika i proletera.

UVOD

U koncipiranju i stvaranju ove knjige zamisao je da se uz pomoć skladno utkane autentične istorijske građe - fotosa i ratnih dokumenata - prikaze i osvijetli borbeni put Prve krajiške narodnooslobodilačke udarne proleterske brigade. Ova knjiga prikazuje samo jedan segment iz sveukupne aktivnosti brigade, ali zato u sklopu Edicije kao cjeline, u punoj mjeri opravdava vrijednost i korisnost izdavanja ove vrste publikacije. Knjiga je obogaćena dragocjenim dokumentima i pisanim riječima druga Tita, zatim mnogobrojnom raznovrsnom građom: fotosima, izvornim arhivskim dokumentima, šemama, skicama, izvodima iz operacijskih dnevnika, pismima, člancima, naredbama, izveštajima, citatima iz ratnih publikacija i dnevnika, vezanim za događaje o brigadi, pohvalama jedinica i pojedinaca, čestitkama, partijskim, političkim i omladinskim izveštajima, ratnom štampom, neprijateljskim snimcima i dokumentima itd

Polazeći od te koncepcije, a imajući u vidu činjenicu da se svaki autentični dokumenat može objaviti, jer on ima svoju vrijednost, manju ili veću, budući da govori o nekom događaju, zbivanju, postignutom učinku u datim ratnim okolnostima, sastavljan, pisan, objavljan, slikan takvim saznanjima i umjećima - bilo je vrlo delikatno opredijeliti se za najuži izbor, te grafički i tehnički ukomponovati u obim ovakve knjige. S druge strane, znatne poteškoće bile su u iznalaženju i u sistematizovanju svih materijala, a naročito fotograđe, jer se ona, osim u nekoliko namjenskih ustanova, nalazila kod pojedinaca ili je brižno čuvana u porodicama poginulih i umrlih boraca.

Cjelokupni sadržaj knjige podijeljen je u dva poglavlja: u prvom su ratni, a u drugom poslijeratni dokumenti, s tim što je prvo poglavlje sastavljeno iz osam dijelova, koji po prostoru i vremenu hronološki pokrivaju cijeli borbeni put brigade.

Na kraju knjige, u vidu posebnog priloga, data je dopuna knjizi Spomenica brigade, koju je pripremila posebna komisija redakcije Edicije 1. krajiške brigade.

Od prvog ratnog dokumenta - faksimila naredbe Operativnog štaba za Bosansku krajinu o osnivanju brigade - pa sve do posljednjeg - citata iz Operacijskog dnevnika 1. bataljona od 15. maja 1945. godine, kojim se završava ratno poglavlje - te uz dokumentaciju poslijeratnog perioda, u knjigu je ugrađeno: 545 fotografija, 99 faksimila, 33 citata, 19 skica, 3 šeme - što je blizu 700 autentičnih dokumenata. Tome treba dodati i sjećanja komandanta i političkog komesara brigade, Steve Rauša i Petra Simurdića, na susrete s drugom Titom u Vršcu, oktobra 1944. godine (koja je zabilježio Ljubo Vukmanović i objavio u novosadskom »Dnevniku« povodom 40. godišnjice boravka druga Tita u Vršcu). Valja posebno istaći i dva priloga književnika Branka Čopića, koji je, kao ratni dopisnik 5. divizije, jedno vrijeme proveo u brigadi krajem 1942. i početkom 1943. godine.

Zavisno od raspoloživog (postojećeg) i istraženog materijala, pojedine etape borbenog puta su raznovrsnije prikazane (fotosima, skicama, izveštajima, citatima), pri čemu se vodilo računa da prednost imaju značajnije operacije i akcije. Za naročito postignute uspjehe u nekima od njih, brigadu su pohvalili Vrhovni komandant, Operativni štab za Bosansku krajinu i drugi viši štabovi i komande.

Kao što se iz knjige vidi, za period 1942. i prvu polovinu 1943. godine postoji manje fotosa, a više pisane građe, a u narednom periodu to se mijenja, što naročito važi za borbe na sremskom frontu

i završne operacije za oslobođenje zemlje. Grupne fotografije zastupljene su sa 12 odsto, a sva ostala građa (kao i mali broj pojedinačnih fotosa) iznosi 28 odsto.

Identifikovanje fotosa predstavljalo je, ipak, najsloženiji posao. Uz već davno poznatu izreku da: »Fotografija nije fotografija ako nema svoj identitet«, maksimalno je ulagan trud i napor aa svaka od njih dobije svoje puno obilježje: kada je i gdje nastala, eventualni povod snimanja i ličnosti na njoj. Ako bi se imao drugačiji pristup, onda se postavlja pitanje kakva bi svjedočenja pružali dokumenti ove vrste?! Pobjedu u našoj revoluciji izvojevali su njeni borci, skupa sa svojim narodom, pa su i zaslužili da se to uvijekoviči. Stoga je opravdana želja svih učesnika revolucije da se njihov doprinos zabilježi, a za borce koji su položili svoje živote u borbi za slobodu, to je, prevashodno, naša moralna obaveza, dužna pažnja i sjećanje na njihove svijetle likove. Ovo se ističe i zbog nekih drugih pristupa, a i značaja povezivanja pisanih i drugih materijala o ratnim zbivanjima i svjedočenjima.

Mnogi borci bili su angažovani prilikom provjere i utvrđivanja najosnovnijih elementarnih podataka, a najviše radi prepoznavanja ličnosti. Ti podaci, na žalost, nisu bili opisani na sačuvanim snimcima (u većini slučajeva), pa je vremenska distanca od preko 40 godina njihovog nastanka učinila svoje... Ipak, uspjelo se identifikovati nekoliko stotina boraca, sa njihovim opisom u legendi (ime i prezime, a za poginule i datum pogibije), a daleko veći broj tek treba da se prepozna. Sigurno je da će porodice i rodbina pojedinih poginulih boraca prepoznati svoje najmilije i da će im taj, možda i jedini snimak biti najdragocjenija vrijednost i uspomena, koja se nikad ne zaboravlja...

Izbor fotosa, koji bi svestranije i raznovrsnije svjedočili o svim događajima s borbenog puta brigade, bio je prilično ograničen i sveden na onaj fond, koji uglavnom postoji, onakav kakvog su ga stvorili borci foto-amateri svojim znanjem i umjećem, a takođe i u drugim ratnim okolnostima koje su bitnije uticale na stvaranje ove autentične dokumentacije. Sva raspoloživa foto-građa razumljivo, nije se mogla naći na stranicama ove knjige, ali se pri izboru vodilo računa o tome da se prikaže što je moguće više likova boraca u raznim ratnim situacijama i prilikama, pa je, kako to obično u životu biva, pojedincima foto-aparat bio »naklonjeniji« i njihovo prisustvo na više ratnih snimaka rezultat je isključivo sticaja tih okolnosti.

Prikupljanje foto-građe trajalo je više godina, a dobrim dijelom je ustupljena i za postavke dva muzeja posvećena brigadi. Autorov lični fond ratnih i poslijeratnih fotosa znatno je proširen sačuvanim snimcima kod pojedinih boraca ili njihovih porodica, kao što su: porodice: - Đure Vukobrata, Vlade Petrovića, Miše Kačara, Danice Vile Jablanović, Steve Đakovića, Milorada Novosela, Steve Radića, Dobroslava Šobota, Milenka Kovačevića, Slavka Pecikoze, zatim borci i rukovodioci - Stevo Rauš, Cvijo Mazalica, Dušan Karan, Mladen Marin, Mihajlo Jasnić, Milan Peroci, Mile Banjac, Miloš Bošković, Savan Kesić, Miloš Lapajne, Nande Bobić, Ljubomir Jajčanin Bijeli, Ivo Raković, Milan Kovačević Seja, Dobrila Stefanović, Jovan Stojanović Colin, Jovo Novaković, Obrad Kondić, Jovo Grbić, Veljko Vejnović, Živko Babić, Jože Romih i drugi..., koji zaslužuju veliku zahvalnost. Posebna zahvalnost izražava se Kostu Nađu za dragocjene snimke iz perioda 1942. godine.

Priznanje i zahvalnost zaslužuje i Vesna Kalezić, kustos Muzeja narodne revolucije Bosne i Hercegovine, za izvanrednu stručnu pomoć i izbor autentične građe. Punu podršku i pomoć u ostvarivanju ovog djela dala je Redakcija Edicije brigade, a posebno njen predsjednik Stevo Rauš i članovi Milorad Gončin i Slavko Milešević.

VOJNO-POLITIČKA SITUACIJA U BOSANSKOJ KRAJINI NEPOSREDNO PRIJE FORMIRANJA BRIGADE

Početakom 1942. godine od mnogobrojnih sitnih jedinica na teritoriji Bosanske krajine izraslo je i formirano pet krajiških narodnooslobodilačkih partizanskih odreda, sa oko 9.000 dobro naoružanih boraca. Stvorena je velika slobodna teritorija, na kojoj su funkcionisali narodnooslobodilački odbori, uz čvrstu i dobro organizovanu saradnju s partizanskim odredima.

Pored zapaženih sastanaka partijskih rukovodstava i vojno-političkih savjetovanja, veliki značaj za dalji razvoj narodnooslobodilačkog pokreta imala je Oblasna konferencija Komunističke partije Jugoslavije za Bosansku krajinu. Uz prisustvo oko stotinu delegata iz organizacija KPJ za Bosansku krajinu i svih komandana partizanskih jedinica, konferencija, kojom je rukovodio Đuro Pucar Stari, sekretar Komiteta, održana je u Skender-Vakufu od 21. do 23. februara 1942. godine. U kritičkoj analizi i ocjeni stanja narodnooslobodilačkog pokreta na svim terenima partizanskih odreda cjelovito je sagledana i četnička izdaja, njihova otvorena i direktna saradnja s okupatorom, diverzije protiv partizanskih jedinica, posebno na područjima djelovanja 3. i 4. partizanskog odreda. Zaključci o daljoj akciji i riješenosti da se u borbi

Đuro Pucar Stari, narodni heroj, sekretar Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu i član CK KPJ. Snimak 1942. godine (iz arhiva Muzeja narodne revolucije BiH).

protiv okupatora i njihovih kvislinga istraje dokraja, da se u borbu krene još energičnije, sa više političkog rada i bespoštednim obračunom sa idejnim vođama četničkog pokreta - bili su poziv s te konferencije.

Aktivnim borbenim djelima jedinica krajiških partizanskih odreda okupatorske i ustaške snage bile su primorane da se povuku u gradove i neka druga uporišta. To je pogodovalo širem manevru partizanskih jedinica, koje su do tada uglavnom bile orijentisane na odbranu mjesta i terena gdje su i nastale. Već početkom februara 1942. godine uslijedilo je formiranje Proleterskog bataljona, a nešto kasnije i dva udarna bataljona, koji su kao pokretne jedinice krenuli na ratna poprišta, gdje ih je odredilo partijsko i vojno rukovodstvo. Bili su to na tlu Bosanske krajine začeci u formiranju pokretnih jedinica, koji će kasnije poprimiti oblike stvaranja krupnijih regularnih jedinica - brigada, divizija, korpusa. Te organizacijske promjene, ne samo s vojničke, već i političke tačke gledišta, stvorile su uslove da se parola: »Borba protiv okupatora i njegovo istjerivanje iz naše zemlje« na najkonkretniji način sprovodi u djelo i da se u to uvjere najširi slojevi naroda širom zemlje. Tome su, svakako, prethodile Titove genijalne odluke o formiranju 1. i 2. proleterske brigade.

Oslobađanjem Prijedora 16. maja 1942. godine, trećeg po veličini grada u Bosanskoj krajini, postignut je krupan vojno-politički uspjeh, a okupator sa svojim slugama sve više uviđa da s Krajišnjicima nema nikakvog kompromisa. Tako se ostvarila i Titova preporuka (iako je sa zakašnjenjem stigla) upućena Operativnom štabu za Bosansku krajinu, u kojoj je, pored ostalog, zapisano:

»Najviše koristi biste izvukli osvajanjem Prijedora, povezali biste teritoriju I i II odreda, dobili biste dobro uporište za vaš dalji rad, onemogućilo bi se Nijemcima izvoženje rude.«

Samo pet dana nakon zauzimanja Prijedora formira se 1. krajiška narodnooslobodilačka partizanska udarna brigada...

Prijedor uoči rata. Glavna ulica.

